

הלכות דעות- ראשי פרקים

מדוע יש הלכות דעות?

הרמב"ם מקדיש שבעה פרקים להלכות דעות- ענייני מידות, הנהגת הגוף והיחס כלפי האחר. מה המקום להלכות דעות? האם מדובר על הלכות או על הנהגות ראויות? הרמב"ם מבין שחלק מספר מדע כולל גם את נושא זה וכפי שנראה יש להם מקום משמעותי בחובות האדם בעולמו. הרמב"ם מרחיב בנושאים אלו בפירושו על המשניות במסכת אבות וכן בהקדמה למסכת אבות המכונה 'שמונה פרקים'.

לפי הרמב"ם, ההשגות השכליות עומדות במרכז חובת האדם, כאשר הנהגת המידות ותיקון הגוף הם תכלית פחותה אך קודמת מבחינת הזמן. הרמב"ם מרחיב בנושא זה במורה הנבוכים:

כוונת כל התורה שני דברים, והם תקינות הנפש ותקינות הגוף. תקינות הנפש תהיה בכך שתושגנה להמון דעות נכונות כפי יכולתם. לכן יהיה חלקן במפורש וחלקן במשל, כי אין בטבעם של המון עמי הארץ שתהיה להם יכולת מספקת להשיג דבר זה כפי שהוא. תקינות הגוף תהיה בתקינות מצבי חייהם אלה עם אלה. עניין זה ישלם בשני דברים: אחד מהם, שיבוטל העשק שהם עושקים זה את זה, והוא שלא יותר לכל איש מן האנשים לעשות מה שהוא רוצה ומה שיש לאל ידו לעשות, אלא יכפוהו לעשות מה שמועיל לכול; והשני, שינקו לכל איש מידות המועילות בחיי היחד, כדי שהמדינה תהיה הרמונית.

דע שמשתי המטרות האלה אחת נכבדה יותר, בלי ספק, והיא תקינות הנפש, כלומר, מתן הדעות הנכונות. המטרה השנייה, תקינות הגוף, קודמת בטבע ובזמן, והיא הנהגת המדינה ותקינות מצבי כל תושביה במידת היכולת. מטרה שנייה זאת היא המודגשת יותר, והיא אשר הפליגו לפרטה ולפרט את כל פרטיה, כי הכוונה הראשונה אינה מושגת אלא לאחר שמושגת זאת השנייה. זאת מפני שהוכח בהוכחה מופתית שלאדם שתי שלמויות: שלמות ראשונה והיא שלמות הגוף, ושלמות אחרונה והיא שלמות הנפש. שלמותו הראשונה היא שיהיה בריא, בטוב שבמצביו הגופניים. דבר זה אינו אפשרי אלא אם כן הוא מוצא את כל מה שהכרחי לו כל-אימת שהוא מבקשו, כלומר, מזונותיו ויתר הנהגת גופו, כגון דיוק, רחצה וזולתם. אדם בודד אינו יכול להשיג זאת כלל. אין כל פרט יכול להשיג זאת אלא בהתאגדות המדינית, כמו שידוע שהאדם מדיני בטבעו.

ושלמותו האחרונה היא שיעשה "מְדַבֵּר" בפעל, כלומר, שיהיה לו שכל בפעל בכך שידע את כל מה שביכולת האדם לדעת על כל הנמצאים כולם בהתאם לשלמותו האחרונה. ברור שבשלמות אחרונה זאת אין מעשים ולא מידות, אלא היא דעות בלבד...

לכן התורה האמיתית, אשר ביארנו שהיא אחת ואין בלתי, והיא תורת משה רבנו, באה רק ללמד אותנו את שתי השלמויות גם יחד, כלומר, תקינות מצבי בני-אדם אלה עם אלה על-ידי ביטול העשק (שבני-אדם עושקים) זה את זה, ועל-ידי סיגול מידות טובות ומעולות, כדי שאפשר יהיה לאנשי הארץ להתקיים ולהתמיד בסדר אחד, כדי שכל אחד מהם יגיע לשלמותו הראשונה, ותקינות האמונות ומתן דעות נכונות שבהן תושג השלמות האחרונה. התורה מדברת מפורשות על שתי השלמויות האלה ומודיעה לנו שתכלית התורה כולה היא השגת שתי השלמויות האלה...

תיקון הגוף כולל את שמירת הגוף וכן קניית המידות המועילות. כאמור יש שתי שלמויות כאשר הלכות דעות כוללות את השלמות השנייה במעלה והראשונה בזמן. בנושא המידות לא מדובר על אמת ושקר כפי שקיים בעולם הדעות. בעולם המידות השפה היא של טוב ורע, כפי שהרמב"ם מרחיב במורה הנבוכים חלק א פרק ב בדיונו על חטא אדם הראשון:

איש מלומד הקשה עלי לפני שנים רבות קושיה מופלאה. ראוי להתבונן בקושיה זאת ובתשובה שהשבנו לפותרה. לפני שאמסור את הקושיה ואת פתרונה... אמר המקשה: מפשוטו של מקרא נראה שהכוונה הראשונה היתה שהאדם יהיה כשאר בעלי-החיים בלי שכל וכלי מחשבה ולא יבחין בין טוב לרע; וכאשר המרה (את פי האל) גרם לו מריו בהכרח את השלמות הגדולה ביותר לאדם, והיא שתהיה לו הבחנה זאת המצויה בנו. הבחנה זאת היא הנכבדה מכל התכונות המצויות לנו ובעבורה אנו עצמים. ומפילא הוא שעונשו על מריו הוא שניתנה לו שלמות שלא היתה לו, והיא השכל. אין זה אלא כדברי האומר שאיש מן האנשים המרה (את פי האל) והפליג בפשעו ואז שינו צורתו, ועשאוהו כוכב בשמים. זאת היתה כוונת הקושיה ומשמעותה, אף כי לא היתה מנוסחת כך.

שמע את תוכן תשובתנו. אמרנו: אתה, המעיין ברעיונות העולים ראשונים על דעתך, והחושב שאתה מבין ספר, שהוא הנחיה לראשונים ולאחרונים, בעוברך עליו באחת משעות הפנאי מן השתייה והמשגל כמי שעובר על ספר מספרי דברי-הימים או על שיר מן השירים -

בדוק ביישוב הדעת והתבונן! הרי אין הדבר כמו שחשבת ברעיון שצץ ראשונה, אלא כמו שיתברר כאשר תתבונן בדברים אלה. כי השכל, שאותו השפיע אלהים על האדם - והיא שלמותו האחרונה - הוא אשר היה לאדם קודם מריו, ובגללו נאמר עליו שהוא בצלם אלהים ובדמותו. בגללו פנה אליו בדיבור וציווה אותו, כמה שאמר: וַיֵּצֵא ה' אֱלֹהִים [על האדם] לאמר: מכל עץ אֶכֶל תֹּאכַל. ומעץ הדעת טוב ורע לא תֹאכַל ממנו...]. ואין ציווי לבהמות ולא למי שאין לו שכל. בשכל הוא מבחין בין אמת ושקר, וזה, השכל, היה מצוי בו שלם וגמור. ואילו מגונה ויפה הם מן המפורסמות ולא מן המושכלות, שהרי אין אומרים "שמים כדוריים - יפה", ו"הארץ שטוחה - מגונה", אלא אומרים "אמת" ו"שקר". גם בלשוננו (העברית) אנו אומרים על הנכון והכוזב: אמת ושקר ועל היפה והמגונה: טוב ורע. והנה בשכל מכיר האדם את האמת מן השקר, וכן הוא בכל הדברים המושכלים.

כאשר היה [אדם הראשון] במצבו השלם הגמור ביותר, הרי חרף טבע-בריאתו ומושכלותיו, אשר בגללם נאמר עליו: ותחסרהו מעט מאלהים (תהלים ח', 6), לא היה לו בכלל כוח המיועד לעסוק במפורסמות. הוא לא השיג אפילו את הברור ביותר בין המפורסמות לגנאי והוא חשיפת הערווה. דבר זה לא היה מגונה בעיניו והוא לא השיג את הגנאי שבו. וכאשר המרה (את פי האל) ונטה לעבר תאוותיו הדמיוניות ותענוגות חושיו הגופניים, כפי שאמר: כי טוב העץ למאכל וכי תאנה הוא לעינים (בראשית ג', 6) - נענש בכך שנשללה ממנו אותה השגה שכלית. לכן הוא המרה את הצו אשר נצטווה מפאת שכלו ותהי לו השגת המפורסמות. הוא נשתקע בציון הדברים כמגונים או כיפיים. אותה שעה ידע את ערכו של מה שאבד לו ושממנו נתערטל ולאיוזה מצב הגיע. לכן נאמר: והייתם כאלהים ידעי טוב ורע, ולא נאמר: יודעי שקר ואמת או משיגי שקר ואמת. לגבי ההכרחי אין טוב ורע כלל, אלא יש שקר ואמת.

התבונן במה שנאמר: ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערמים הם (בראשית ג', 7). לא נאמר: ותפקחנה עיני שניהם ויראו, כי מה שראה קודם הוא מה שראה אחרי-כן. לא היה לו מעטה על העין והוסר, אלא שבא לו מצב אחר בו חשב למגונה את אשר לא חשב למגונה קודם...

הרמב"ם מבחין בהלכות דעות בין המינוחים חכם וחסיד. בעניין זה הרחיב בהלכות דעות פ"א ה"ה; פ"ב ה"ג וה"ז; פ"ג ה"א; פ"ה ה"ה; פ"ו ה"ט. כאשר יש לשים לב שהמינוח חסיד אינו תמיד חיובי, ולכן גם החסיד אינו בהכרח טוב יותר מהחכם. וראה גם בהלכות מלכים פ"ח הלכה יא בגירסאות המדויקות ברמב"ם שם. בעניין זה כתב הרב קוק:

וחסיד אומות העולם, שכתב הרמב"ם שאם עשה אותם מהכרע הדעת אינו מחסידי או"ה ולא מחכמיהם, והינה הגרסה האמיתית היא "אלא מחכמיהם". **ודעתי נוטה, שכונת הרמב"ם היא שמעלת 'יש להם חלע' ה' היא מעלה ירודה מאד, אע"פ שהיא ג"כ טובה גדולה, אבל כיוון שאפילו רשעים וע"ה שבישראל זוכין לה היא לפי ערך המעלות הרוחניות מילה ירודה, והרמב"ם סובר שהמושכלות מצליחים את האדם הרבה, עוד יותר מהצדק של הנהגה...** (אגרות הראיה א, אגרת פט עמודים צט-ק)

הרמב"ם הגדיר היטב את היחס בין חכם וחסיד לאורך פירושו לפרק ה במסכת אבות ובעיקר בשתי המשניות הבאות:

[ו] אני אפרש תחלה אלו השמות החוזרים הרבה בדברי החכמים, והם: בור, ועם ארץ, וגולם, וחכם, וחסיד. אמנם בור - הוא האיש אשר אין לו לא מעלות שכליות ולא מעלות מידות, רצוני לומר: לא חכמה ולא מוסר, ואף לא הגיע לו קנין הרעות, אלא כאילו הוא ערום מן הטובות והרעות... וחכם, הוא האיש אשר הגיעו לו שני המינים מן המעלות על השלימות וכמו שראוי. וחסיד, הוא האיש החכם כאשר יוסיף במעלה, רצוני לומר: במעלות המידות, עד שייטה אל הקצה האחד מעט, כמו שבארנו בפרק הרביעי, ויהיה מעשהו רב מחכמתו, ולזה נקרא חסיד, להוספתו, לפי שהפלגה בדבר תיקרא חסד, בין שהיתה אותה ההפלגה בטוב או ברע.

[יג] אומרם בהולכי לבית המדרש רוצה בו: בהליכה לבית המדרש, שיש בה ארבע דעות. והתבונן עוד איך קרא למפליג בקניית המעלות - חסיד, ולמתעצל מקנותן - רשע.

וכאשר תשיג המעלות השכליות ומעלות המדות, ותדע כל מין מהן - ואם תרצה אמור: החכמה והמעשה - ותדע המיצוע בדרכי המעשה, אשר ייקרא טוב, והתוספת על המיצוע מעט, אשר היא מפעולות החסידים המפורסמים, ותדע הייתור והחסור אשר שניהם רע, אבל אחד משני הקצוות יותר ראוי לשם רע, והאחר יאמר בו חטא, או מעשה בלתי נכון; משל זה: שהזהירות - טוב גמור בלא ספק, ורוב התאוה - רע בהחלט, והעדר ההרגשה בהנאה - אף על פי שהוא רע, אבל אין הוא כמו רוב התאוה, אלא ייאמר בו: חטא, או מעשה שאינו נכון, והיציאה מן הזהירות מעט אל העדר ההרגשה הרי היא מן המחוייב לשלמים; וכאשר יושגו אלו העניינים - יודע כי אשר יצא מן הזהירות מעט ייקרא חסיד, כמו שהקדמנו, ושנעדר ההרגשה ייקרא חוטא, ולזה אמרו "מאשר חטא על הנפש" בניזר, כמו שבארנו בפרק הרביעי.

ומכל מה שהקדמנוהו ובררנוהו תדע אי זה איש מן האנשים ראוי שייקרא בור, ומי ראוי שייקרא עם ארץ, ומי ראוי שייקרא גולם, ומי ראוי שייקרא חכם, ומי ראוי שייקרא חסיד, ומי ראוי שייקרא רשע, ומי ראוי שייקרא חוטא. ואלה שבעה שמות נופלים על שבעה אנשים לפי מה שיש להם מן המעלות והפחיתויות השכליות והמידותיות, כפי מה שקדם לנו מן הפירוש... וכן אם היו לו מעלות שכליות, ופחיתות מידות יזיק בה, הרי הוא ייקרא חכם להרע... רצונו לומר שהם ישתמשו במעלותיהם השכליות במעשי הרעות, לא בטובות. אמנם האיש אשר יתקבצו בו כל המעלות כולן, השכליות והמדותיות, עד שלא תהיה מעלה שכלית ולא מידותית שאינה בו - זה מעט שיימצא, והפילוסופים יאמרו שמציאות איש כזה רחוקה וקשה, אבל אין זה נמנע, ואם יימצא הרי הם יקראוהו אדם אלהי, וכך קראתו לשוננו: "איש האלהים". ואומר, שאיש שזה תאורו ייקרא גם כן מלאך ה'... וכבר באר הכתוב כינוי האיש אשר לו כל המעלות השכליות והמידותיות מלאך ה', והוא אמרו: "כי שפתי כהן ישמרו דעת", והדעת יכנסו תחתיה כל המעלות השכליות כולן, לפי שהיא אמנם תשלם אחריהם, ואמרו: "תורה יבקשו מפיהו" - מורה על שלמותו במעלות המדות, כמו שבארנו בפרק הרביעי שזו היא כוונת התורה, ולזה אמר: "וכל נתיבותיה שלום", וכבר בארנו גם כן שם בפרק הרביעי כי שלום הן מעלות המידות, ואמר אחר כך: "כי מלאך ה' צבאות הוא".

הרמב"ם פתח את ספר מדע בפסוק - "משוך חסדיך ליודעיך וצדקתך לישרי לב". נראה כי חציו הראשון של הפסוק מדבר על הדעות הנכונות. חציו השני של הפסוק עוסק במידות הראויות שם מדובר על יושר לב ועשיית צדק. הרמב"ם מדגיש בפסוק זה את הקשר שבין שני התחומים והחשיבות של שניהם.

הרמב"ם כותב בסוף פרק א בהלכות עבודה זרה שתורת משה הנחילה מצוות המביאות את האדם לדרך האמת. לפי המובא במו"נ כדי להגיע לדרך האמת יש צורך בתיקון הגוף ותיקון הנפש ולכן הלכות דעות הם חלק ממשנה תורה.

לקריאה נוספת - הרב יצחק שילת בביאורו על הקדמת הרמב"ם למסכת אבות.

פירוש יד פשוטה על הלכות דעות פ"א.

פרופ' יצחק טברסקי - 'מבוא למשנה תורה' עמודים 342 - 348.

אוהד פיקסלר - 'חכם אומות העולם - חכמה בגויים תאמינ', דף קשר לתלמידי ישיבת הר עציון

גליון 900. <http://www.vbm-torah.org/dk/5765/990mamar1.htm>

חובת תוכחה

בפרק ו' מהלכות דעות הרמב"ם עוסק בדיני ערבות ותוכחה. על דבריו במשנה תורה יש להוסיף את הגדרת המצווה בספר המצוות:

המצוה הר"ה היא שצונו להוכיח החוטא או מי שירצה לחטוא ולמנוע אותו ממנו במאמר ותוכחה. ואין ראוי לנו שיאמר אחד ממנו אני לא אחטא ואם יחטא זולתי מה לי, דינו עם אלהיו. זה הפך התורה. אבל אנחנו מצווים שלא נמרה ולא נעזוב זולתנו מאומתנו שימרה ואם השתדל להמרות חייבים אנו להוכיחו ולהשיבו ואעפ"י שלא יצא עליו עדות יחיב עליו דין. והוא אמרו יתעלה (קדושים יט) הוכח תוכיח את עמיתך... אבל נצטוינו להוכיחו במאמר עד שלא ישאר דבר בנפש...

החובה להפריש את חברינו נובעת מיסוד הערבות. לא מדובר על האח הגדול, אלא על קשר שבין עם ישראל שגורר אחריות הדדית. בדברי הרמב"ם יש לשים לב שהוא מדבר על מחאה בדברים. החובה היא בדברים בלבד ולא הותר ליחיד להכות את חברו העובר עברות (ראה גם הלכות דעות ו,ח). כך גם דעת רב אחאי גאון כפי שהוכיח הנצי"ב על השאלות פרשת וישב שאילתא כז אות ו-ז. דעה שונה מצאנו בקרב חלק מהפוסקים:

הגה: וכן מי שהוא תחת רשותו, ורואה בו שהוא עושה דבר עבירה, רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מאיסור, ואין צריך להביאו לבית דין (ת"ה סי' רי"ח). (רמ"א חו"מ תכ"א, ג)

שאלה: מי שמע אשתו מקללת ומזלזלת באביה ואמה והוכיחה בדברים על זה כמה פעמים ולא הועיל שרי להכותה כדי לייסרה שלא תעשה או לאו? תשובה: יראה דבכה"ג שרי, ואף על גב דכתב במדכ"פ המדיר בתשובת רבינו שמחה דהמכה את אשתו עובר בלאו דפן יוסיף, והחמיר מאד בדבר כדאיתא התם, מ"מ לאפרושי מאיסור חמור כזה ודאי שרי... ופרש"י דרשאי לחבל בו דאין עושה דינא לנפשיה רק לשמים. הא קמן כל מי שהוא תחת ידו של אדם ורואה בו שעושה דבר עבירה רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מן העבירה, ואין צריך להביאו לב"ד שיפרישוהו המה בכחם בגזירותם, דאל"כ גבי נרצע אמאי רשאי לחבל בו יביאנו לב"ד, הנראה לע"ד כתבתי. (תרומת הדשן סימן ריח)

איש המכה אשתו, עבירה היא בידו כמכה חברו. ואם רגיל הוא בכך, יש בידו ב"ד ליסרו ולהחרימו ולהלקותו בכל מיני רידוי וכפייה, ולהשביעו שלא יעשה עוד... כי אינו מדרך בני ישראל להכות נשותיהם... אבל אם מקללתו בהנם או מזלזלת אביו ואמו, והוכיחה בדברים

ואינה משגחת עליו, י"א דמותר להכותה, וי"א דאפילו אשה רעה אסור להכותה. והסברא ראשונה היא עיקר... (רמ"א אה"ע קנ"ג, ג)

מהראשונים ועל כך כתב הנצי"ב - "והרמ"א הסכים לסברא ראשונה... ולא עמד הרמ"א על דעת רבינו והרמב"ם". וראה גם את דברי המהרש"ל בספרו ים שלמה (ב"ק פ"ג סימן ט):

מכאן הביא הגאון מהרי"א בתרומת הדשן סימן רי"ח... ה"ה כל בר ישראל יכול להכות חברו, כדי לאפרושי מאיסורא. וכן הבאתי לקמן סי' כ"ז פסק הרא"ש (סימן י"ג) להדיא שמוטר... שמוטר...

נקודה נוספת שיש לשים אליה לב בלשון של הרמב"ם בספר המצוות - "להוכיח החוטא או מי שירצה לחטוא ולמנוע אותו". המטרה היא למנוע את האדם מעשיית העבירה. מה קורה אם לא ניתן למנוע? הרמב"ם מתייחס לזה גם בסיום הלכה ז - "וכל שאפשר בידו למחות ואינו מוחה הוא נתפש בעון אלו כולם שאפשר לו למחות בהם". דווקא אם המחאה היא אפקטיבית יש חובה בכך, אך אחרת - "אם רואה שדבריו מועילים ונשמעים אומר ואם לאו שותק" (ה, ז).
וכך פסק גם בהלכות שביתת עשור:

נשים שאוכלות ושונות עד שחשיכה והן אינן יודעות שמצוה להוסיף מחול על הקדש אין ממחין בידן שלא יבואו לעשות בזדון, שהרי אי אפשר שיהיה שוטר בבית כל אחד ואחד להזהיר בשו, והנח להן שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, וכן כל הדומה לזה. (א, ז)

הגהות מימוניות מביא גישות שונות:

בפרק במה בהמה ופרק שבועת הדיינין ואפילו אם ספק בידו אם יקבלו דבריו צריך להוכיחו כדמשמע התם בבמה בהמה. אמנם אם ודאי לו שלא יקבלו אז נראה דפטור כדאמרין התם שאמרה מדת הדין לפני הקדוש ברוך הוא אם לפניך גלוי לפנייהם מי גלוי משמע שאם היה גלוי להם לא היו נענשים... וכן כתב ספר המצוות וכתב וטוב לו לשתוק דהנח להן לישראל שיהו שוגגין וכו'. ורא"מ כתב דמענש פטור אבל מעשה דהוכח תוכיה לא איפטר. אבל ה"ר משה מקוצי כתב בההיא דהבא על יבמתו כשם שחייב לומר דבר הנשמע כך חייב שלא לומר דבר שאינו נשמע שנאמר אל תוכח לץ פן ישנאך, ע"כ: (פ"ו אות ג)

שיטת הרא"מ היא שיש להוכיח תמיד. נראה כי שיטתו שחובת ההוכחה היא כלפי שמיא - יש צורך לצווח ולא לעבור על סדר היום על חילול ה' ועשיית עבירות. לעומת זאת דעת הרמב"ם היא שמצווה תוכחה קשורה בעיקרה במצוות הערבות כלפי הזולת. על האדם לאהוב ולקרב את חברו ולכן גם יש חובה להיטיב עמו מבחינה רוחנית. כאשר תוצאת התוכחה תהיה הפוכה הרי שהיא אינה רצויה. לאור כך גם נראה שיש צורך למצוא בכל דור את הדרך הנכונה לקירוב העם מתוך עין טובה ומקרבת כלפי הזולת.
השלכה ציבורית לשאלה זו נוגעת להפגנות בשבת כנגד חילול שבת. בעניין זה ראה בהרחבות.

לקריאה נוספת:

הרב נחום אליעזר רבינוביץ - מלומדי מלחמה החל מעמוד 46.
אוהד פיקסלר - 'מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין', שיעורים על מסכת ביצה בבית המדרש הוירטואלי שליד ישיבת הר עציון. <http://vbm.etzion.org.il/he/download/file/3017>
הרב אברהם וסרמן - רעך כמוך, מעמוד 56.
מאמרים בנושא הפגנות נגד חילול שבת של הרב זילברשטיין והרב קוק בתחומין ז ומאמרו של הרב מלכה בתחומין ח.